

BOGUSŁAW KREJA

Problem słowotwórczej struktury nazw rezultatów czynności

1. Opisanie możliwie pełnego materiału słowotwórczego w ramach kategorii słowotwórczych jest zadaniem niełatwym m.in. ze względu na niezbyt wyraźnie określone granice szeregu tych kategorii. Jednak potrzeba opisu materiału słowotwórczego również od strony semantycznej jest na tyle ważna, by podjąć trud i ryzyko takiego ujęcia kategorii słowotwórczych, by mogły one służyć jako ogólne ramy klasyfikacji semantycznej.

2. *Nomina resultativa* (por. łac. *resultatum* 'wynik, skutek'), określane też jako nazwy wytworów, zostały jako kategoria słowotwórcza wyodrębnione w polskim słowotwórstwie stosunkowo późno. Nie wyróżniał tego rodzaju nazw ani H. Ułaszyn¹, ani też W. Doroszewski w opracowanej przez siebie gramatyce S. Szobera².

Ale jednak już H. Gaertner³ wśród „rzeczowników prostych odczasownikowych” wymienia rzeczowniki „wytwórcze”, np. *wykwit, wyrób*. Wyraźnie wyodrębnioną grupę „nazw wytworu” ma też Z. Klemensiewicz, który w swoim opracowaniu polskiego słowotwórstwa charakteryzuje ją następująco: „Są to rzeczowniki odczasownikowe (często od imiesłowu biernego utworzone), które nazywają wytwór, wynik, rezultat, zindywidualizowany przejaw dokonanej czynności. Te tzw. *nomina acti* (tj. nazwy tego, co zostało uczynione) pozostają w ścisłym związku z tzw. *nomina actionis* (tj. nazwami czynności), a nieraz ten sam wyraz może być użyty w obu znaczeniach [...]”, np. *uczyniek, zarobek..., sieczka, grzanka..., zabójstwo, pochlebstwo..., siekanina, tkanina..., opis, zalew...*⁴

R. Grzegorzyczkowa wyróżnia kategorię słowotwórczą, którą określa jako „nazwy wytworów (rezultatów) i obiektów czynności (*nomina patientis*)”, w ramach której wylicza „– nazwy przedmiotów powstałych jako wynik działania jakiejś czynności: *odłamek, pieczeń, przecinka, wyrób*; – nazwy przedmiotów powstałych jako pozostałość w wyniku działania pewnej czynności, np. *popłuczyny, ostrużyny*; – nazwy przedmiotów, które są podłożem, obiektem, materią wykonywania jakiejś czynności: *leżak, wieszak, paliwo, piwo* [...]”⁵.

W sposób już znacznie szerszy traktuje się nazwy rezultatów czynności w najnowszej syntezie polskiego słowotwórstwa autorstwa R. Grzegorzczukowej i J. Puzyniny⁶, gdzie wyróżnia się – w obrębie derywatów odczasownikowych – kategorię „nazw wytworów czynności i procesów (NRes)”: „Nazwy te oznaczają produkty powstałe w wyniku czynności oznaczonej podstawą (np. *wykop, plecionka, budowla*), bądź też stanowią rezultat procesu (np. *zarost, rozpadlina, obsypisko*), przy czym w tym drugim wypadku zachodzi zniesienie różnicy między subjektem i wytworem” (s. 350). Ale dodatkowo – w obrębie derywatów odrzeczownikowych – wyróżniają autorki kategorię „nazw obiektów i rezultatów przy nie wyrażonym predykanie”, np. *drewniak...*, *jagodzianka...*, *anyżówka...*, *makowiec...*, *kreskówka* 'film, rysunek wykonany kreską' (s. 386–387)⁷, choć w części ogólnej *Słowotwórstwa* (s. 307–331) nazwy wytworów czynności opisuje się tylko jako derywaty odczasownikowe (s. 324–325).

3.0. Istota zmiany w rozumieniu kategorii nazw rezultatywnych, którą można zaobserwować w cytowanej *Morfologii* (a wcześniej już w *Słowotwórstwie współczesnego języka polskiego*), polega na tym, że kategoria ta została potraktowana nie jako kategoria relacyjnie jednorodna, lecz relacyjnie niejednorodna; nie tylko jako kategoria odczasownikowa, ale również jako kategoria odrzeczownikowa.

Zmiana ta pociąga za sobą potrzebę odpowiednio szerokiego sformułowania znaczenia kategoriałnego nazw rezultatywnych. Ponieważ jednak ta wielość możliwych relacji między nazwą rezultatywną a odpowiednim wyrazem podstawowym nie da się zamknąć w jakiejś jednej formule, więc znaczenie kategoriałne nazw rezultatywnych trzeba by ująć w formułę dwuczęściową: z częścią a) główną, stałą i z częścią b) zmienną. Zresztą podobną dwuczęściową strukturę formuły widać na przykład i w ujęciu znaczenia kategoriałnego nazw miejsca. *Nomen loci* nazywa przecież '(a) miejsce, w którym... b1) coś się dzieje, b2) coś się znajduje...'⁴.

Zatem *nomen resultativum* można by określić jako formację nazywającą '(a) to, co zostało zrobione (powstało)... b1) na skutek określonego działania (zamierzonego czy niezamierzonego), b2)... na skutek określonego procesu, b3)... przez określony podmiot (osobowy, nieosobowy...), b4... z (udziałem) określonej materii, b5)... za pomocą określonego narzędzia, b6)... w określony sposób' itd. Struktury opisywane za pomocą formuł typu b1) i b2) to formacje odczasownikowe, natomiast struktury o formułach typu b3) i dalszych to przede wszystkim formacje odrzeczownikowe.

Tak szerokie rozumienie kategorii nazw rezultatywnych pozwala na objęcie tą kategorią wielu formacji, które do tej pory klasyfikacji kategoriałnej zasadniczo się wymykały.

3.1. Podstawową grupę nazw rezultatywnych stanowią oczywiście nazwy wskazujące na charakter czynności czy procesu, w wyniku której (którego) dany rezultat powstał, a więc rezultaty określonych czynności to np. *budowla, pieczeń i pieczywo, przerębel, rysunek, też nasyp, odpis, wykop, wylom* itd. itd. Są to zamierzone rezultaty czynności, ale są też nie zamierzone, powstałe na przykład jako różnego rodzaju

odpady, jak np. *obierki, popłuczyny, strużyny* itd. Z kolei rezultaty różnego rodzaju procesów (od psychicznych i biologicznych po geologiczne itp.) są widoczne w takich formacjach, jak np. *pomysł, skrzep, wydalina, urwisko, usypisko* itd.

3.2. Nazwy rezultatywne odrzeczownikowe mają strukturę znacznie bardziej zróżnicowaną. Podmiot (subiekt) osobowy jest widoczny w podstawie takich formacji jak *stolarz* 'to, co (= elementy budowlane) zrobił stolarz', *tapicerka* 'to, co zrobił tapicer' itd. Na podmiot nieosobowy z kolei wskazuje podstawa formacji *pajęczyna* 'to, co zrobił pająk'. A podmiot działania niezamierzonego jest widoczny w podstawie formacji *krowieniec* 'to, co „zrobiła” krowa' itd.

Stosunkowo często w podstawie słowotwórczej nazw rezultatywnych jest wskazana materia, z której dany przedmiot został zrobiony bądź całkowicie, bądź z jakimś charakterystycznym tej materii udziałem. Jest tu sporo nazw różnych potraw, np. *jablecznik* 'to, co (= placek) zostało zrobione z (udziałem) jabłek', *jajecznicza* 'to, co zostało zrobione z jajek', *kaszanka* 'to, co (= kiszka) zostało zrobione z (udziałem) kaszy', *makowiec* 'to, co (= ciasto) zostało zrobione z (udziałem) maku' itd., też zupy, np. *grochówka, jagodzianka, kapuśniak...*, także różnego rodzaju napoje, np. *jablecznik* 'rodzaj wina z jabłek', *wiśniówka* 'rodzaj wódki z wiśni' itd. Również nazwy wielu artykułów przemysłowych, na ogół prostych, zostały utworzone od nazwy materii, z której (lub z udziałem której) zostały wyprodukowane, por. np. *gumiaki* 'obuwie wykonane z gumy' (podobnie *drewniaki*), *pierzyna* 'część pościeli zrobiona z pierza', *słomianka* 'wycieraczka ze słomy' itd. Nazwę rezultatywną odmaterialową można by widzieć też np. w formacji *mydliny* 'to, co zostało zrobione „z udziałem” mydła'.

Nazwa (szeroko rozumianego) narzędzia czy nazwa miejsca jako element struktury nazwy rezultatywnej nie pojawia się często. Jako przykład nazwy rezultatywnej o podstawie instrumentalnej można by przytoczyć formację *kablówka* 'telegram przekazany kablem podmorskim' (SDor), ewentualnie *kreskówka* 'film wykonany za pomocą kresek' (jeżeli kreski uznamy tu jako swego rodzaju „narzędzie”; ale tu chodzi raczej o sposób wykonania filmu). Strukturę rezultatywną odmiejscową można widzieć w formacji *szampan* 'rodzaj wina produkowanego w Szampanii' czy *piłzner* 'rodzaj piwa produkowanego w Pilźnie'.

Informację o sposobie, w jaki coś zostało wyprodukowane, wytworzone, można by widzieć w podstawie takich formacji rezultatywnych, jak *szybkościowiec* 'budynek zbudowany bardzo szybko, metodą szybkościową', *dwojniak* 'miód pitny, w którym stosunek miodu do wody wynosi 1 : 1' itd.

4. Jest rzeczą oczywistą, że niektóre formacje potraktowane tu jako rezultatywne można interpretować też inaczej, np. atrybutywnie (np. *grochówka* 'zupa grochowa'), ale jest to przecież zjawisko dające się zaobserwować też w szeregu innych kategorii.

Cechą nazw rezultatywnych jest ich spora niejednorodność relacyjna, a także duża wariantywność ich znaczenia kategoriałnego, przejawiająca się w znacznym zróżnicowaniu drugiego członu tego znaczenia. Brak też chyba tak wyrazistych, wyspecjalizowanych w tworzeniu nazw rezultatywnych formantów, jak w innych

kategoriach słowotwórczych. Ale coś pewniejszego na ten temat będzie można powiedzieć dopiero po systematycznym opracowaniu całej tej kategorii.

Przypisy

¹ H. Ułaszyn, *Słowotwórstwo*, w: T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn, *Gramatyka języka polskiego*, Kraków 1923, s. 207–245.

² S. Szober (opr. W. Doroszewski), *Gramatyka języka polskiego*, wyd. 3, Warszawa 1953.

³ H. Gaertner, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, cz. III/1 – *Słowotwórstwo*, Lwów 1934, s. 241.

⁴ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. IV, Warszawa 1981, s. 212.

⁵ R. Grzegorzczkova, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa 1972, s. 85–86; tak samo w wyd. IV poprawionym, s. 42.

⁶ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa 1984; *Słowotwórstwo rzeczowników* mieści się na ss. 332–407.

⁷ Por. tu też R. Grzegorzczkova, J. Puzynina, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa 1979, s. 32–34, gdzie obok odczasownikowych „nazw wytworów czynności, np. *wykop*, *wycięcie*” wyróżnia się też odrzeczownikowe „nazwy obiektów i wytworów czynności, wśród których można wyróżnić: nazwy materiałowe, np. *drewniak*, nazwy narzędziowe, np. *kablówka* 'depeza nadana kablem', nazwy sposobowe, np. *kreskówka*”.